

Божидар ЈЕЗЕРНИК*

НАЈВЕЋИ И НАЈЛЕПШИ СПОМЕНИК У ЉУБЉАНИ (1940–1941)

Айсџиракѝ: Престолонаследник-регент Александар Карађорђевић је Љубљану, Марибор и Загреб први пут посетио на Видовдан 1920. године. Дочек регента Александра у Љубљани био је сасвим тријумфалан, савременици су писали да ће ти дани остати „у неизбрисивом сећању сваког Словенца”. У жељи да сећање на његову посету остане трајно, љубљански градоначелник поверио је вајару Францу Бернекеру израду кипа регента Александра.

Након трагичне смрти у Марсеју, Александар је у Љубљани добио још три јавна споменика, више него ико други. Најпре су у недељу, 16. јуна 1935, открили његову бисту испред Фабрике дувана, уследила је скулптура покојног краља, обученог у војнички шињел и спојених руку; након агентата у Марсеју у бронзи га је излио вајар Николај Пирнат и постављен је у предворју Универзитета у Љубљани.

Међутим, највећи и најлепши био је кип краља на коњу, који је израдио најзначајнији словеначки вајар средине двадесетог века Лојзе Долинар и који је свечано откривен 6. септембра 1940. Џиновски споменик већ својом величином је требало да отелотворава велику идеју уједињења, а својом садржином тријумф краља, који је након победа у ратовима владао са достојанственим миром и у једној држави уједињавао Словенце, Србе и Хрвате. Савременици су били одушевљени да су Долинаровим спомеником краљу Александру Словенци добили „уметничко дело таквих квалитета, које ће још далеким потомцима убедљиво говорити о стваралачкој снази словеначког народа, а будућим историчарима, који ће у сачуваним ликовним документима пажљиво трагати за нашом властитом националном нотом, говорити о живој вези нашег уметника са целокупним пулсирањем нашег народног живота”.

Кип краља Александра на коњу поносно је стајао усред парка Звезда свега десет месеци. У време када су споменик свечано открили, Други светски рат је био већ у пуном јеку. Краљевина Италија је своје парче словеначке територије

---

* Проф. др Божидар Језерник, Филозофски факултет, Универзитет у Љубљани

3. маја 1941. анексирала под именом Љубљанска провинција. Високи комесар за Љубљанску провинцију Емилио Грациоли је на трећој седници Консулте 3. јула 1941. објаснио је да ће споменици „српским краљевима” (Петру и Александру Карађорђевићу) који су „уметничко дело”, бити уклоњени и пренети у музеј. Како словеначки сарадници италијанских окупатора нису хтели да уклоне споменике, италијанске власти су то оба коњаника уништиле саме крајем јула и почетком августа 1941, а своје вандалство представљале су као израз тобожње бриге за словеначку културу: то наводно нема никакве везе са (мање вредном) српском културом.

Кључне речи: Други светски рат, италијански вандализам, јавни споменици, Краљ Петар I. Карађорђевић, Љубљана, национализам, Регент Александар I. Карађорђевић

Након смрти краља Петра I, 1921. престо је заузео његов син краљ Александар I. Савременици су и период Александрове владавине доживљавали као доба тријумфалне борбе „за најсветију идеју народне слободе”. У тој борби Син је енергичном руком „обуздао струју која је претила да упропасти народни тестамент Оца и јединство уздигао као највише државотворно начело”. Тако је „велики Ослободилац” живео и даље у „великом Ујединитељу” (Непотписано 1931: 1).

Александар, другорођени син Петра Карађорђевића, 1911. године именован је за регента, у балканским ратовима 1912. и 1913. и у Првом светском рату је командовао победоносном српском војском. Његовим победама у балканским ратовима дивили су се „свуда где постоји југословенски народ” и свуда су са нестрпљењем ишчекивали „дан када ће светли престолонаследник доћи, као краљ Матјаж, да народ ослободи и уједини” (Орожен 1938: 63).

СНОВА ВИШЕ НЕМА, СНОВИ СУ ПОСТАЛИ СТВАРНОСТ

Престолонаследник-регент Александар је Љубљану, Марибор и Загреб први пут посетио на Видовдан 1920. године. Свуда су га дочекали са великим одушевљењем, тако да су те дане морали осетити и они „најокорелији” противници нове државе: „На стени је зидана Југославија, несаломива је јер је читав народ жели” (Непотписано 1920 ц: 1). Поводом његовог доласка у Љубљану читав пут од колодвора до градског двора којим се возио био је присут цвећем и зеленилом, јавне зграде и поједине куће биле су украшене и осветљене, и сама Тврђава је била одевена у свечану одору. Чак и немачке куће на којима раније

Са откривања споменика краља Александра 6. септембра 1940,
збирка Змага Танчича

никада нису биле качене словеначке заставе, том приликом биле су украшене зеленилом и народним заставама (Непотписано 1920 б:5).

Дочек регента Александра у Љубљани био је „сасвим тријумфалан”, како, наиме, поздравља „народ свог владара, као тријумфалног ослободиоца из хиљадугодишњег ропства” (Медвед 1924: 146). Према речима дописника *Домовине*, током регентове посете у Љубљани је владало тако свечано расположење и толико одушевљење какво „се не памти”. Јер грађани Љубљане су тада у својој средини поздравили свог првог владара којег нам није наметнула туђинска сила, већ оног кога смо сами изабрали за свог владара, а њему и његовим јунацима треба да будемо захвални што више нисмо немачки робови, што слободно дишемо, што је наш род — на својој земљи свој господар. Долазили су нама већ разноразни Хабсбурговци, али то су били странци, између њих и нас зјапио је велики амбис, Хабсбурговци су се одвајали од народа бајонетима, а наш регент Александар је дошао међу обичан, слободан словеначки народ који је имао слободан приступ свом владару, који је својим наступом одмах освојио срца свих, и данас сви мислимо исто: то је вла-

„Чувајте Југославију”, издао Женски савез, Секција за Савску бановину у корист Фонда за споменик Александру I.

дар по нашој вољи, њему можемо да поверимо судбину наше младе и крепке државе, јер наш владар је нашег народа син, наш народ га је изнедрио, с њим живи и саосећа (Непотписано 1920 ц:1; види и нпр. 1920 д:1; Габерц 1920:3).

Савременици су најавили да ће дани од 26. до 29. јуна 1920. остати „у неизбрисивом сећању сваког Словенца” (Медвед 1924: 149), јер многим се чинило да су на Видовдан 1920. године хиљадугодишњи снови постали стварност. Марија Ламут је приликом доласка регента Александра у Љубљану певала асоцијацију на лепу бајку о краљевићу који је спасио уклету принцезу од злог змаја. Ипак, закључила је песникиња, „та бајка данас више није немогућа, / та бајка је данас истина жива!” (Ламутова 1924: 150). Сличну мисао изразио је и Антон Фунтек у свом песничком поздраву регенту Александру. Фунтек каже да је „наш род” током хиљаду година на свом тлу видео већ пуно кнезова, али за њих га није везивало „ни срце ни душа”. Свих тих година је као мученик скапавао у оковима и „клео туђинца који га је бичевао”. Сада, на свог славом овенчаног господара који је „наш по срцу, духу и по крви”, можемо да гледамо с поно-

сом: „Сам си словеначком назвао нас браћом, / сам слободним својим грађанима / не заборавимо на то никада!” (Фунтек 1924: 152). Уз таква размишљања и Фунтеку се чинило да је сновима дошао крај, јер су постали стварност (Фунтек 1924: 153).

У жељи да снови буду што је могуће више опипљиви, љубљанско Општинско веће је 2. јула 1920, овластило љубљанског градоначелника да вајару Францу Бернекеру повери израду кипа регента Александра (Местни архивар 1934 б: 254). Бернекер је испунио ту поруџбину и степениште главног улаза у палату владе у Љубљани украшено је „уметнички довршеним” кипом, исклесаним од похорског мермера (Рожич 1926: 5).

UJEDINITELJ NAS JE UEDINIO И ZJEDINJENI OSTAЈEMO

Два дана након краљеве смрти у Марсеју, 9. октобра 1934, када је на њега извршен атентат, народно представништво изгласало је предлог закона по којем је касније његова титула постала Њ. Вел. Витешки краљ Александар I Ујединитељ (Непотписано 1934 г: 343). Тиме је, како тврди *Словенец* само изражена објективна историјска истина, јер је краљ Александар I заиста извршио уједињење „јужних Словена, Срба, Хрвата и Словенаца у једну народнополитичку целину и државу”. Покојни краљ је изградио зграду југословенске државе још као војник, државник и дипломата и њене темеље је само учвршћивао све „докле га није, када још није достигнут био врхунац, задесила смрт од гнусног злочинца”. Темеље, међутим, његова прерана смрт није нарушила, и даље су били „чврсти и стабилни”. Постављена на њих, Југославије је била „неразрушив дом који ће њени држављани наставити да дограђују и испуњавају у духу покојног владара” (Непотписано 1934 а:1).

Од краља Александра Љубљана се опростила веома емотивно. За време меморијалних комеморација у граду је све мировало. Продавнице су биле затворене, само прозори су били застрти у црно и обасјани. Црквена звона су звонила на сваки сат, у свим љубљанским црквама су у осам ујутру певане задушне мисе за покој покојникове душе. Након мисе ожалостићени су испунили цео Конгресни трг. Градска општина је наложила да се крај споменика св. направи велики катафалк, сав прекривен црним, док је стуб споменика обавијала широка црна трака. На катафалку су биле витешке инсигније: кацига, копље и мач, над тиме бели орао, напред крст,

Павиљон у парку Звезда, Лубљана, приликом комеморације атентата у Марсеју, 9. октобра 1934. године (разгледница из колекције Змага Танчића)

крај њега је стајала почасна стража сачињена од војске, припадника Соколског друштва и ватрогасаца. Након црквених молитава и опроштајног говора препозита Надраха од покојника се опростио и бан Марушич, а војска се огласила почасном паљбом (Непотписано 1934 б: 5).

Поподне се пред љубљанским Магистратом окупила „непрегледна маса”. Аркаде градске куће биле су претворене у погребну капелу са кипом краља Мученика у средини. На фасади градске куће стајала је осветљена краљевска круна обавијена у црно, са натписом: „Слава Мученику Краљу Александру I”, а испод тога писало је: „Живео Краљ Петар II”. На падинама тврђаве светлео се издалека видљив натпис са последњим краљевим речима: „Чувајте Југославију!” Тачно у пола три поподне топовска паљба са Тврђаве обзнанила је петоминутно ћутање југословенског народа. Трамваји, возови и аутомобили су застали, људи су занемели и стали гологлави у месту, „као кипови”. Пред Магистратом је ћутала маса од неколико хиљада глава, могло се чути притајено јецање (Непотписано 1934 б: 5; 1934 г: 344). На Опленцу су представници бановинског већа на краљев гроб спустили урну од мермера са груменом земље из Словеније, коју је израдио вајар Борис Калин. На њу су златним словима уклесали речи песника Отона Жупанчича:

*У сјаја времена беше обичај
Најдраже драгоцености кнезовима
Дати кад сиремаш се њуји крајевима
Одакле њоврајку се не надај.
Ми дајемо Теби најдраже нам наше:
У њехар скујисмо словеначку земљу
коју њовезао си са њеном судбином —
можда с Њом њочиваћеш лакше.*

(Непотписано 1934 г: 344)

Смрт краља је, без обзира на постојеће разлике међу њима, снажно потресла већину Југословена. У време када су европски континент већ били густо прекрили тамни облаци тешких међународних напетости, на тешком путу у несигурну будућност нашли су се сами, без вође који би могао да им покаже прави пут. Осећали су се као да се пред њима срушио „мост који је обалу наше садашњости везао са обалом наше будућности” (Одбор 1934: 1). Нимало из-

ненађујуће је то што су решење овог проблема многи видели у негирању стварности, у смислу: „Мртви краљ побеђује — Мртви краљ није умро! Јунак и витез никада не умире!” (Непотписано 1934 е: 3). Или су из окрутне стварности света потражили уточиште у свету снова, у смислу, убили су нам краља али ми га ипак не дамо, за нас он још увек живи:

У њуђини су нам убили краља. Нису ја убили код куће! Ми још увек имамо свој краља и не дозвољавамо да он буде убијен. Не бисмо били људи, не бисмо били вредни краља, када бисмо моћли да ја и на њренуџак изјудимо из својих срца. Превиише нам је значио, ѡревише смо ја волели, ѡревише смо ја ѡошћовали. (V. 1934: 1)

Смрт краља Александра није потресла људе само због њиховог саосећања са жртвом бруталног убиства, већ и због опште несигурности у ситуацији када је будућност државне и народне заједнице, чији је најочигледнији симбол и најчвршћа веза био управо покојник — стављена под знак питања. Уколико је смрт краља Александра потресла већину грађана, то још увек не значи да су сви ожалашћени усвојили идеју о унитарном југословенству (Biondich 2008: 64). Међу словеначким ауторима политичке разлике у гледањима на садашњост и будућност добиле су израз у начину записивања имена покојног краља. У употреби су била чак три облика „Ујединитељ”, „Зединитељ” и чак „Уединитељ”, поред језичког трагалаштва у њима су се у већој или мањој мери одражавале и разлике у политичким назорима.¹ Наводно политичко јединство и народна слога, тако гласно и загрижено истицани, биле су само паролe без садржаја. То значи да ни најславније име није остало изван дневнополитичке борбе. *Ujeditelj* их је *uedinio* и *zediweni* су остали:

Било је ѡужно ѡледаџи како дрзо су — у ѡим временима ѡуним ѡује и дрџе — неки ѡреусмерили своју ѡажњу на зујање ѡе мајушне језичке мушице. У ѡренуџку смо моћли да ѡримеџимо несаѡласносћ око ѡој имена које би ѡребало да нам

¹ Последњи поменути облик употребљавали су посебно писци *Јуџра*. Ипак, то никако није био једини облик, с обзиром на то да су читаоци *Јуџра* у једном дану могли прочитати сва три облика записа.

буде светио, без обзира на то да ли ја чине ова или она слова. Чинило се као да се сада делимо у два табора, чак у три — наша туча се смешно разрасла у ојорчење. (Aristides 1934: 4)

УМЕШТАЊЕ ИДЕЈЕ У ПРОСТОР

Након трагичне смрти у Марсеју, Александар је у Љубљани добио још три јавна споменика, више него ико други. Само неколико дана након краљеве смрти у дворани љубљанског Магистрата одржана је седница о питању споменика који је требало да подигне словеначки народ, да би њиме у центру свог града одао почаст и будућим поколењима предао живо сећање на југословенског краља, оснивача југословенске заједнице. Као што се може разабрати из извештаја који је о седници пренео *Словенец*, неки су имали одређене предрасуде када је реч о споменику још пре него што се уопште обликовала идеја о томе какав би требало да буде. Сматрали су да ће тако величанствена и монументална грађевина остати „мртва” и зато су се залагали за очување живог сећања на покојног владара:

Словенија нема ни злато ни сребро, ни најлепшу бронзу или мермер који би могао да изрази оно што словеначки народ жели да поклони свом покојном владару, наиме, живу, константинску захвалност која ће трајати и преносити се из генерације у генерацију. Историја нам је по нашој земљи посејала већ многа мртвих споменика и сви ми знамо шта нам они данас говоре, колико још били леви и дубоко замишљени и уметнички довршени, ако их њедамо ужурбано пролазећи крај њих и хитајући за својим свакидашњим бригаама. Многа мање важности придајемо томе да се сачува сећање на тело покојног краља које ће иструлити, него да усред нас остане жив његов духовни лик, да нас будри на дела за која је његов животи искварио (Нејописано 1934 и: 2).

Такви ставови, међутим, нису имали велику подршку. За већину је право питање било једино да ли подићи ликовни споменик или установу са краљевим именом. Први председник Одбора за краљев споменик Иван Хрибар очекивао је да ће превладати „социјална мисао и да ће се Одбор одлучити за и те како потребне болнице за туберкулозне, или за какву другу преко потребну социјалну

установу за угрожене, што ће сигурно бити најлепши и најтрајнији споменик блаженопочившем краљу Александру” (Непотписано 1934 д: 3). Између осталог и због критика да неки људи идеју да краљу Александру треба подићи споменик желе да искористе као рекламу „за лакше оснивање оних добротворних или хуманитарних институција које бисмо ионако већ морали да поседујемо” (Lajović 1938: 2), идеја о великој болници у Љубљани, која би носила краљеву име, све више је бледела, све док нису сасвим заборавили на њу (Stelè 1940: 130).

Јавила се замисао да се покојном краљу у Љубљани и Марибору подигну два споменика. Они би људима представљали несумњиви путоказ у будућност и давали би им поуздано јемство да је тај изабрани пут онај прави. У оба града почели су да делују одбори за подизање споменика. На *Дан уједињења*, 1. децембра 1934, заједно су издали проглас словеначкој браћи да дају свој добровољни прилог за споменике који би требало да представљају „израз захвалности свих Словенаца покојном краљу” (Непотписано 1940 ф: 2). Величанственим спомеником покојном краљу хтели су да победе његову физичку смрт:

Њејов лик уклесан у чврстој масу мермера и бронзе нека буде знак победе над разорном снагом Смрти. У Љубљани, престојој престоници државе и главном граду Дравске бановине, граду који веже и сјаја све жите наше културној и привредној животи, нека буде одсјај и одраз уз Њејову помоћ извојеване слободе која је ослободила сав раније туђинском силом поплачен раси наших активности. У Марибору, у њом некада нам уграђеном и силом свој народа изнова освојеном граду уз нашу северну границу нека буде вечни стражар, у чијој заштити ће слободни народ моћи да мирно ужива у благословљеном пољу своје родне земље: И нека буде и ојмена: Ту нема прелаза!

И, у средишћу, како ће уз границу наше домовине Њејов споменик бити жарити вере, снажности и храбрости, средити за све наше празнике и шпе, за све наше тријумфе и трибешити за све наше тескобе и стиске, за сва наша понижења и за наше поразе. Када наш дух буде клонуо, када наш понос и наше достојанство буду посутајали и слабили, нека нас Њејов лик шети и бодри, нека нас узноси, диже и оду-

шевљава. Сјајајући садашњост са будућношћу, нека и оним ѿколењима која буду дошла за нама, у знак захвалности наше сећања, ѿрича о Њејовом делу и Њејовој жртви. Нека буде сшуденац који ће нас јачати, светило које ће нам светлети, оћништи које ће нас ѿрејати. И свим ѿроштивницима и злокобницима нека обзнани и ѿоручи: Краљ је мршав — Јуославија је остала! (Одбора 1934: 1)

Акција прикупљања добровољног прилога коју је покренуо щубљански одбор трајала је три године и била је веома успешна; прикупљено је око 1,600.000 динара. Прилог за споменик углавном су давали „мали људи који нису хтели да заостану за оним имућнијим и који су се, свако колико су му то допуштале могућности, хтели да одуже сећању на великог краља” (Непотписано 1940 ф: 2–3). Ниједна добротворна акција за подизање споменика у Љубљани није донела толико средстава, међутим, упркос томе, пут од објављеног позива до самог подизања споменика био је дуг и вијугав. Споменику је одређено изузетно место међу щубљанским споменицима, требало је, наиме, да буде од „изразито национално-васпитног и симболичног” значаја. Уколико нису желели да зидају град у облацима, морали су да за њега потраже такав простор, где би његов изузетни значај дошао до правог израза. То значи да је одговарајући простор морао да омогући окупљање веће масе људи на различитим манифестацијама и да истовремено допусти неометано кретање свечаних поворки (Stelè 1940: 133–35).

Ниједан трг у центру Љубљане није остао неистражен у претпоставци да би с мањом или већом потребом за преуређењем био адекватан за репрезентативни споменик. Многи позвани и бројни непозвани напрезали су своје снаге у том трагању, сви су желели да дају одлучујући допринос решењу тог важног задатка. Разбуктала се оштра борба, чији драматични врхунци су се преносили и на подручја изван идеје подизања споменика. Према оцени Михе Малеша то се догодило зато што смо „наиме, мали народ, превише подељених схватања да бисмо могли да велики задатак решимо једним великим, широкогрудим гестом”. Пошто такав гест није био могућ, трагање за адекватним простором нам је узело добрих пет година и била је потребна „погубно претећа ситуација изван граница наше домовине да се табори помире и прихвате решење које је наизглед

свима одговарало” (Малеш 1940: 15; Stelè 1940: 135; види и Непотписано 1940 д: 3; 1940 ф: 2).

Одбор за подизање споменика се најпре одлучио за доњи део Конгресног трга, тако да би споменик стајао некако испред Филхармоније и гледао ка Уршулинској цркви. У дугој борби за простор јавила се нова околност, када је председник Одбора Иван Хрибар придобио архитекту Јожета Плечника за то да изради свој предлог. Тада је Јоже Плечник упозорио на Јужни трг и предложио пропилеје. Ова замисао је изазвала прави вербални рат који је трајао две године (Непотписано 1940 ф: 2; Stelè 1939: 230–31; 1940: 137).

Плечник је споменик замислио као отворено стубиште у којем је предвидео да буде фигура коњаника, по вајару Славку Пенгову, фигура покојног краља на пропетом коњу. Ужи одбор је овај предлог једногласно прихватио и наручио и дрвени модел споменика. Та идеја је, међутим, изазвала загрижен сукоб за и против идеје такозваних пропилеја. Сукоб је доживео свој врхунац када је пленум Споменичког одбора крајем октобра 1937. одбацио већ сасвим довршен пројекат (Непотписано 1937 б: 2; 1937 ц: 5; 1940 ф: 2; Stelè 1940: 138).

Учесници овог сукоба су отворено говорили само о ликовним и архитектонским питањима, али тешко је закључити колико је под том површином било скривених политичких разлика. Свакако су неки „од тог материјала ковали капитал и још више успели да закомпликују читаву ствар” (Непотписано 1935 б: 2). Очигледно са успехом, јер је због неуспеха првог конкурса оставку дао председник Споменичког одбора Иван Хрибар, будуће вођење акције препустивши бану. Бан је именовао комесара Одбора, мада се Одбор у међувремену изнова конституисао и децембра 1937. изабрао је свог председника Јосипа Пипенбахера (Непотписано 1940 ф: 2). Након неколико месеци ипак је постигнут компромис између Одбора и бана, „јер нико није имао интерес у томе да се око патриотске акције развије непријатна борба која се чинила недостојном зрелог народа” (Stelè 1940: 138).

У поновљеном конкурсном решењу била су усредсређена на већ одомаћену идеју о коњаничком споменику, а прву награду освојило је најбогатије од симболно и књижевно-садржински утемељених решења, нацрт вајара Тинета Коса и архитектке Мира Коса; Лојзету Долинару су за решење коњаника доделили другу награду. Након краћег додатног размишљања, за реализацију су ипак

прихватили најбољи предлог за коњаника (Stelè 1940: 139). У пролеће 1940. парк Звезда су провизорно преуредили: у средини парка су посекли више стабала, преуредили стазе и уредили нове травњаке. Разбокорене кулисе кестеновог дрвећа оставили су на левој и на десној страни у позадини, да привремено чине оквир споменика (Stelè 1940: 140).

Због тачног одређења простора где би требало да стоји споменик, на подстицај Градске општине Љубљана, Одбор је одлучио да направи макету читавог споменика у природној величини; израдила ју је позоришни студио за сценографију (Малеш 1940: 12). Коњаника су тако, након дужег трагања, сместили усред највећег и најлепшег словеначког трга, на највидљивије место, да би тако јасно и гласно изразили своју „велику љубав према нашој владарској породици” (Непотписано 1940 ј: 3).

Мајстор Долинар, „Љубљанчанин, словеначке мајке син”, подизањем споменика у Звезди био је, „изузетно задовољан”, према његовом виђењу ствари он је тамо био „у потпуном складу са окружењем”. Након детаљног разгледања подигнутог споменика био је пријатно изненађен што је љубљанска општина успела тако да уреди „Звезду која се старим Љубљанчанима чинила недодирљивом и која је сада толико добила на лепоти и важности” (тд 1940: 3).

Још пре него што је откривен Долинаров коњаник, у Љубљани су откривена друга два споменика краљу Александру. Најпре су у недељу, 16. јуна 1935, открили његову бисту испред Фабрике дувана, дело сарајевске вајарке Иве Деспић. Исте споменике су пре тога имале и фабрике дувана у Нишу, Сарајеву, Бањој Луци и Травнику. Краљев портрет је био постављен на камено постоље у парку испред фабрике. На њему је био уклесан натпис који је говорио о томе да су га службеници и радници Фабрике дувана у Љубљани подигли у знак вечног сећања и захвалности блаженопочившем Витешкому краљу Александру I Ујединитељу који нам је оставио свима у аманет: „Чувајте Југославију!” (Непотписано 1935 а: 3; Wider 1935: 250).

Уследила је скулптура покојног краља, обученог у војнички шињел и спојених руку; након атентата у Марсеју у бронзи га је излио вајар Николај Пирнат и постављен је у предворју Универзитета у Љубљани (Андрејка 1935: 46; Пирнат-Спахић ин Шпаровец 2003: 108). Александров кип су у великом предворју поставили тако да је његова глава била окренута на другу страну од посетилаца који

улазе у предворје. Због тога је Јоже Плечник предложио да кип краља буде постављен на прву платформу степеништа и да буде окружен зеленим дршљаном. На платформи степеништа краљев поглед би био усмерен ка главном улазу, тако да би га видели сви који улазе (Записник Универзитетског сената 25. септембра 1937).

Краљев кип су на Универзитету поставили у знак захвалности. Поводом десет година од почетка рада Словеначког универзитета, краљ је Александар, наиме, дозволио да се универзитет званично преименује у Универзитет краља Александра Првог. Тим својим чином, закључила је словеначка штампа, краљ је узео Љубљански универзитет у своју заштиту и гарантовао му будућу егзистенцију (Непотписано 1929 а: 1; 1929 б: 1; 1929 ц: 196–97; 1929 д: 2; Видмар 1964: II, 75–9). Значај овог чина краља Александра посебно су истакли и на ванредној седници Одбора Леонове дружбе, 16. октобра 1934, када су се чланови овог католичког научног друштва са посебном захвалношћу сећали „његовог, за нас, Словенце, тако важног чина, да смо под њим добили властити универзитет”. Због тога његово име неће живети само у имену Словеначког универзитета, јавно су записали, већ ће „заувек остати уписано у нашу културну историју” (Одбор Леонове дружбе 1934/35: 57).

Пре него што је добио свој простор на универзитету, Пирнатов кип је више пута представљен јавности, на пример на новинарском концерту за *Дан уједињења* 1934. На све присутне је оставио велики утисак јер је „живом лику великог покојника био изузетно сличан”, тако да је представљао „једну од његових највернијих, најбоље ухваћених слика” (Непотписано 1934 ф: 4). Вајар је краља-витеза приказао у обичном шињелу и чврсто спојених руку. Руке је требало да немо саопштавају „народу основну мисао која је водила животном делу краља Ујединитеља: Останите заједно, држите се једни других!” (Непотписано 1934 ф: 4).

ЗНАК ПОБЕДЕ НАД СМРЋУ, ПОТВРДА И ЈАМСТВО СЛОВЕНАЧКЕ ОДАНОСТИ И ВЕРНОСТИ

Временом је међу већином чланова Одбора и јавности превагнуо став да споменик краљу буде у облику коњаника (Stelè 1940: 133), јер је он најизразитије представљао краљеву моћ и достојанство (Непотписано 1940 д: 3). У складу са тим очекивањима је и већина вајара који су учествовали на конкурс предложила споме-

ник у облику јахача на коњу (Малеш 1940: 11). Међу њима био је и предлог Лојзета Долинара, који је добио најбоље оцене за предлог за изглед коњаника. Долинар је на конкурс за подизање споменика Витешком краљу Александру I Ујединитељу у Љубљани већ био спреман, с обзиром на то да је са студијом фигуре коња почео већ када је добио поруџбину за коњанички споменик пред Магистратом (Малеш 1940: 11). Вајар је поруџбину испунио на опште задовољство свих: кипу су се сви дивили, премда је он стилски следио већ застареле европске моделе. Резултат је био скоро седам метара висока фигура краља-војника и победника у тријумфалном походу, којем је народ уручио жезло, „симбол слободе” (Непотписано 1940 д: 4; Stelè 1940: 141). Споменик је заједно са постољем достигао више од десет метара. Љубљана је са њим добила кип који је по својим уметничким квалитетима и по својим димензијама представљао „највећи монумент у словеначким крајевима” (Малеш 1940: 19).

Као што је вајар рекао новинару *Словенца*, споменик краљу замислио је да буде великих димензија, величанствен, да би гледаоце импресионирао како својом спољашњошћу, тако и унутрашњом снагом. Џиновски споменик већ својом величином је требало да отелотворава велику идеју уједињења, а својом садржином тријумф краља, који је након победа у ратовима владао са достојанственим миром и у једној држави уједињавао Словенце, Србе и Хрвате. Споменик је радио са дубоким одушевљењем, био је, наиме, међу предратним „препородитељима” који су већ у Аустрији живели и радили за идеју уједињења, чијем творцу је сада подигао споменик. Покојног краља видео је као несечичног хероја Ујединитеља, борца који се за своју идеју залагао свим својим срцем и који ју је и овековечио својим делом, зато га је поставио као „краља-војника, борца, победника у тријумфалном походу, када га је народ огрнуо краљевским плаштом и дао му у руке жезло слободе”. На свакој страни споменика је у рељефу представио два главна догађаја која су обележила живот тријумфалног владара: рат и мир (td 1940: 3). Словеначка штампа је писала да је овим спомеником словеначки народ „доказао да Витешки краљ живи, као што је живео пре 20 година када га је Љубљана први пут прихватила” (Непотписано 1940 д: 4), односно да је представљао „лик човека који није умро већ је ту, пред нама, спреман да нас води даље, до нових циљева” (Непотписано 1940 е: 1).

Чланови Одбора нису сумњали у то да су Долинаровим спомеником краљу Александру Словенци добили „уметничко дело таквих квалитета, које ће још далеким потомцима убедљиво говорити о стваралачкој снази словеначког народа, а будућим историчарима, који ће у сачуваним ликовним документима пажљиво трагати за нашом властитом националном нотом, говорити о живој вези нашег уметника са целокупним пулсирањем нашег народног живота” (Малеш 1940: 20). И сам вајар му је давао „првенство у односу на све што сам икада учинио када је реч о јавним споменицима”, иако је поставио већ више јавних споменика, у Љубљани, Скопљу, Београду, Панчеву и другде:

Међу њим, љубљански споменик краљу је највећи и најмонументалнији од свих мојих дела. Моје да тврдим да је када је реч о скулптурама коња, једна од највећих не само код нас, јер нема такве ни на Балкану ни где било иде груде. Ни Авустиничев Пилсудски није иако велики као ни Мештровичеви Индијанци који стоје у Америци и који су ме огушевили својим коњским скулптурама. Радујем се што овај велики споменик стоји у срцу Словеније, иде увек треба да јасно кличе свима који долазе у Југославију о величини државној уједињења (td 1940: 3).

Поред оба рељефа, на свакој страни споменика се на постољу налазила још и плоча са угравираним натписом. Аутор текста је био песник Алојз Градник и он је гласио:

У лето јосиодњем хиљаду деведесет + у месецу јуну положили смо у скровиште камена ову плочу + која нек поручује будућим поколењима нашеј рода + да је био тодине у срцу Словеније + у белој Љубљани + иодијни споменик

*вишешком краљу
Александру I
Ујединишћу*

добровољним прилозима свих слојева словеначкој народа + као знак љубави и захвалности према њему и као исцунење

њејове воље + да жели да остане слободан на својој земљи + у краљевини Југославији + сјојен са Хрвајима и Србима

чувајмо Југославију

Одбор за подизање споменика Витешком краљу Александру I Ујединитељу

Општина Љубљана и Одбор за подизање споменика су с великом посвећеношћу радили на томе да споменик буде свечано откривен на Видовдан 1940. Тај план је пореметио штрајк грађевинских радника и зато је свечаност одложена за 6. септембар, рођендан краља Петра II. Месеца маја у Звезди су почели да граде бетонско постоље, у јулу су у постоље узидали у олово урезану меморијалну таблу и почели са монтажом бронзаних саставних делова, изливених у Београду. Делови самог споменика су били тешки седам тона, а рељеф још додатне две и по тоне (Непотписано 1940 а: 2; 1940 б: 3; 1940 ц: 3; 1940 д: 3; 1940 ф: 2; Stelè 1940: 140).

Састављање бронзаних делова изнад гранитног постоља привлачило је пуно глдалаца који су посматрали како споменик настаје. Због тога што се надлежнима чинило нужним да публика не види довршен споменик пре свечаног откривања, са свих страна су га окружили летвама, читав горњи део где су радили металостругари (Непотписано 1940 ц: 3).

Радно тело Одбора за подизање споменика Витешком краљу Александру I Ујединитељу је скоро месец дана пре свечаног откривања упутило Словенцима проглас и позвало их да се окупе око тог симбола и чврсто стојећи једни уз друге прославе тај радосни празник и обнове заклетву да ће „верно испуњавати најсветију опоруку нашег блаженопочившег Витешког Краља Александра I Ујединитеља: Чувајте Југославију!” (Деловни одбор 1940: 3). Бројна места и градови су још пре Љубљане добили споменик краљу Александру I и зато је откривање овог споменика било „велика народна свечаност” на коју се град добро припремио: већ у петак ујутру све је било одевено „у најсвечанију одежду” (Непотписано 1940 л: 1).

Званична свечаност је почела у недељу ујутру са верским обредима. Након свечаног богослужења у катедрали, које је водио љубљански бискуп Грегориј Рожман као и у православној цркви где су црквеном обреду присуствовали краљ Петар II и кнез Павле, вр-

шило се свечано откривање споменика у Звезди. На сам дан откривања споменик је био ограђен са шест огромних југословенских застава. Заставе су висиле у позадини, на четири висока штапа, једна поред друге, тако да је споменик био прикривен високим зидом од самих застава. Простор близу споменика био је резервисан за угледнике и представнике установа и корпорација, преостали простор Звезде био је намењен и за школску омладину, док су се на Конгресном тргу поређали чланови различитих организација. Уза сам споменик налазила се високо подигнута бина, а читав споменик су окруживали високи стубови украшени ловоровим венцима са златним словом „А” у средини. Позадина споменика је сва била у зеленилу и окружена палмама из градске баште. Велик део простора пред спомеником био је празан, не би ли споменик што боље дошао до израза (Непотписано 1940 ф: 3; 1940 г: 1; 1940 х: 2; 1940 к: 1).

Председник Припремног одбора за откривање споменика Јосип Пипенбахер је у свечаном говору прославио дело и живот витешког краља Александра I Ујединитеља који није живео за себе и свој дом, већ за виши циљ, за добро домовине и свог народа. Покојникова љубав и брига за свој народ и државу изразили су се и у његовим последњим речима: „Чувајте Југославију”. Ту последњу жељу великог владара, закључио је свечани говорник, морамо поштовати свим својим мислима, осећањима, жељама, а посебно поступцима:

Наша светии задатак је да ојачамо и појединемо националну свест, да најојимо народ духом јунаштва и мучеништва, што јесте оном силом која чини чуда, која претвара појединце и групе и циљаве народе у неустрашиве борце и јунаке. — И, иако ћемо са љубављу и захвалношћу у срцу говорити: „Велики краљу и вођо! Ниси умро! Твојим племенитим делима суђена је вечност. Твој пример ће заувек надахњивати све искрене Југословене храброшћу и чврстом вољом чувати и снажити оно што си створио Ти. У њиховим срцима поједини је Твој споменик, крајнији од бронзе. — У својој великој души услиши нашу молбу да нас и будућа поколења твојој бесмртни теије одведе у рај блаосињања, моћи и величине наше драге леије Југославије” (Непотписано 1940 и: 2).

Краљ Петар II је на дати знак склонио заставе, одјекнула је државна химна. Док је трајала песма, долетело је пет бомбардера да

поздрави краља, а потом су војници одали часну пошту и са Тврђаве је одјекнула топовска паљба. Градоначелник Љубљане Јуре Адлешич у свом кратком говору је нагласио да ће споменик бити у заштити Градске општине Љубљана, након чега је почело полагање венаца. Споменик је постао „социјална чињеница” (Непотписано 1940 и: 3; 1940 к: 1; 1940л: 2; Stelè 1940: 140). Величанственом догађају присуствовали су кнез намесник Павле и други чланови краљевске породице, „вођа Словенаца” Антон Коросец, представници војних, црквених и цивилних власти и организација. На свечаности је било више од 50.000 људи из читаве бановине који су потом још читавог дана разгледали споменик и венце окачене око споменика (Непотписано 1940 ј: 3; 1940 к: 1–2; 1940 л: 1; Малеш 1940: 19; Stelè 1940: 140).

Свечаним откривањем споменика краљу Александру за културно словенство је био часно и успешно окончан спор који је привремено обухватио скоро читаву словеначку јавност, а све време је будио живо занимање Љубљанчана за то где и како ће бити подигнут најдостојнији споменик покојном краљу ујединитељу (Stelè 1940: 129). У краљевом лику изливеном у бронзи и исклесаном у граниту желели су да виде знак победе над смрћу, потврду и јемство своје оданости и верности, сведочанство своје љубави и захвалност, поштовање и слављење Његових врлина и крепости. Желели су да споменик краљу буде у средишту Словеније, уз границу са Марибором, жариште вере, истрајности и храбрости за све празнике весела и туге. Да би, спајајући садашњост са будућношћу, и будућим поколењима потврђивао захвалност њиховог сећања, Његово дело и Његову жртву, свим непријатељима и злобницима обзнанио и поручио: „Краљ је мртав — Југославија је остала!” (Непотписано 1940 д: 3).

ЈЕДЊЕ ЛЕТЊЕ НОЋИ 1941. ОД ЉУБЉАНСКИХ КОЊАНИКА НИЈЕ ОСТАО ВИШЕ НИ КАМЕН НА КАМЕНУ

Највећи и најлепши љубљански коњаник је поносно корачао усред парка Звезда свега десет месеци. У време када су споменик свечано открили, Други светски рат је био већ у пуном јеку. Седам месеци касније рат је долетео и у Југославију. Силе Осовине су без војне најаве нападе Краљевину Југославију и поделиле њену територију. Некадашња Дравска бановина је дошла под власт три оку-

пационе силе (Немачке, Италије и Мађарске). Краљевина Италија је своје парче словеначке територије 3. маја 1941. анектирала под именом Љубљанска провинција. Неколико дана касније Лидо Кајани у миланском *Il Popolo d'Italia* објавио је дужи чланак о анексији Љубљанске провинције. Чланак у целини су објавили дневни листови *Словенски народ* и *Словенец*. У чланку је писац представљао анексију као „историјски и политички догађај од највећег значаја”. Јер време Краљевине Југославије, објашњавао је писац, било је „историјска немогућност и политичко насиље”, дакле, „тешка увреда за висок ниво културе Словенаца”. Краљевина Италија је анексијом Љубљанске провинције учинила крај „робовању Словенаца Београду”, а њеним житељима је омогућила повратак „у европску заједницу из које су је истерали наметници и мистификатори” (Непотписано 1941 а: 1; 1941 б: 1–2).

Маја 1941. Љубљану је посетио специјални дописник листа *Il Giornale d'Italia*, да би и он представио читаоцима нову италијанску провинцију и њено средиште. Читаоца је позвао да се с њим попне на древни Град (Тврђаву) или на најмодернији Неботичник (Солитер); и једно и друго су тачке са којих се пружа репрезентативан поглед. Сам је за полазиште изабрао кафану на врху солитера. Тамо је слушао мелодије из Вердијеве *Травијате* које је свирао оркестар и посматрао лепу грађевину у којој су изводили и Пучинија и Вердија. Након кратког музичког увода повео је читаоца у шетњу градским улицама. Одвео га је до споменика Валентину Воднику, прошао са њим крај Трубаровог, Миклошичевог, Валвазоровог и Грегорчичевог споменика, све до меморијалног стуба на Шентјакобском тргу; током шетње је читаоцу посебно скренуо пажњу на споменик највећем щубљанском песнику Францету Прешерну са његовом Музом. Представио му је чак и кип краља Петра пред градском кућом. На крају шетње одвео га је још и на Конгресни трг и представио му посебан парк под именом Звезда. Занимљиво, величанствени споменик краљу Александру није поменуо, иако је он посматрачу усред парка Звезда парао очи (Непотписано 1941 ц: 3).

Све три окупаторске власти имале су заједничко то да су — према њиховом мишљењу — несебично бринуле о благостању становништва и марљиво радиле за напредак и развој окупиране територије. У том процесу значајну улогу одиграли су и щубљански споменици краљу. Иако су италијанске окупаторске власти биле „изненађене високим нивоом културе” у щубљанској престоници, на

Остаци споменика краљу Александру I у парку Звезда, 1941. године (разгледница из колекције Народне ин универзитетне књижнице Љубљана)

прилично незадовољство њених житеља сматрале су да у граду нема довољно простора за два коњаника. Високи комесар за Љубљанску провинцију Емилио Грациоли² на трећој седници Консулта 3. јула 1941. објаснио је да ће споменици „српским краљевима” који су „уметничко дело”, бити уклоњени и пренети у музеј (Grazioli 1941).

Мотив за ту Грациолијеву погрешку био је очигледан и добро га је разумео већ писац чланка под насловом *Sacro egoismo*, објављеног у *Словенцу* крајем 1929. године, који пише како су тада Словенци и Хрвати у очима фашистичке штампе били „кροати Радецког” и аустриски жандари, разбијачи традиционалног италијанско-српског пријатељства склопљеног у Великом рату. Десет година по завршетку рата хрватски емигранти који су поставили себи за циљ разбија-

² Власт у Љубљанској провинцији је у име италијанског краља Виктора Емануела III вршио високи комесар који је био одговоран према председнику владе и министру унутрашњих послова Бениту Мусолинију, а помагао му је савет од четрнаест чланова (консулта), сачињен од заступника „продуктивних категорија словеначког народа”.

ње Југославије изненада су постали „једини представници племени-тог и цивилизованог хрватског народа који води борбу у име западне цивилизације против сарајевских крвника” (Непотписано 1929: 1).

Управо у складу са принципом *divide et impera* италијанске окупаторске власти су своје вандалство приказивале као израз бригае за словеначку културу: та наводно нема никакве везе са (мање вредном) српском културом. Као што каже Шнудерлов дневнички запис од 29. јуна 1941, коњаници су им заправо били неприхватљиви из сасвим других разлога: „Јуче је био Видовдан ... Две девојчице су положиле цвеће на Александров споменик, отерали су их карабињери” (Шнудерл 1993: 108). Италијанским окупаторским властима је боло очи то што су Љубљанчани у оба коњаника видели симбол повезаности своје судбине са другим Југословенима.

СЕЋАЊЕ НА ДОБА ПОД КОЊСКИМ КОПИТОМ

Споменике „српским” краљевима, наравно, нису склонили у музеј као што је то најавио Грациоли, већ су их вандалски оскрнавили (Шнудерл 1993: 108). То се догодило у летњим ноћима крајем јула и почетком августа 1941, када су кип краља Александра претестерисали, а кип краља Петра разнели. Италијанске окупаторске власти су тај део свог „културног посланства” обавиле сасвим темељно, дробилицама за бетон уништили су и постоље споменика и каминима одвезли камење и крш (Непотписано 1942: 1; Шнудерл 1993: 108, 132, 140). Све то је трајало неколико дана, заправо ноћи. Простор око споменика Александру су закрили даскама и застражили карабињерима. Максо Шнудерл је кроз прорезе на огради гледао постоље на којем су још стајале коњске копите. Мислио је да би било штета да га остави таквог. По ослобођењу био би сведок италијанског вандализма и „сећање на времена када смо били под коњским копитама!” (Шнудерл 1993: 132).

Љубљански споменици, подигнути у знак почаст краљевима, с једне стране су симболизовали херојске историјске личности, а са друге су их на неки начин и отелотворили и учинили бесмртним херојима југословенског народа, односно народности. Њихово насилно и истовремено прилично банално уклањање из јавног простора гурнуло их је са пиједестала величања и дивљења. Симболи јуначке борбе су немоћно пали не да би се притом бранили (види: Verdery 1999: 5). Споменици живе само захваљујући људима, они

су „материјални корелати њихових идеја и представа, 'одраз' њихових осећања” (Nijakowski 2006: 96). Насилно уклањање „српских” споменика било је стога чин насиља уперен против људи које су ти споменици повезивали у меморијално друштво (Nijakowski 2006: 97). Управо оних чију културу би, по сопственим речима, чувала италијанска окупаторска власт.

О томе како су тај чин доживели житељи Љубљане, тадашња штампа није извештавала, окупаторске власти су и те како биле свесне да би свако помињање краљевских споменика као и њиховог вандалског уклањања пробудило бунтовничко расположење у народу. Управо због тога љубљанска штампа није смела да их помиње. Тако је 1943. године *Јуџро*, у чланку посвећеном педесетогодишњици од смрти Лојзета Долинара, набројало бројна друга остварења овог вајара, док уопште није поменуло оба његова коњаника — слично као што је некада учинио и дописник листа *Il Giornale d'Italia* (Непотписано 1943: 3). У време када је *Јуџро* објавило поменути чланак, његови читаоци су добро знали због чега су споменици били изостављени из чланка. Своју причу су причали ћутке, а ипак довољно разумљиво.

Заробљени дугогодишњим принудним заборавом који још увек траје, били су потиснути из колективног памћења, исто као што су била избрисана из сећања и остала три љубљанска јавна споменика краљу Александру. О томе ко и када је уклонио преостала три љубљанска јавна споменика краљу Александру нисам успео да откријем никакве податке. Чак ни Архив и музеј Универзитета у Љубљани, који би требало да буде озбиљна институција, не чува ниједну једину фотографију споменика који је стајао у предворју некадашњег Универзитета краља Александра Првог.

Нешто увида у однос Љубљанчана тог времена можемо добити само из Шнудерловог дневника. Из њега сазнајемо да су људи само немо посматрали оно што чине окупаторске власти, некој госпођи се наводно слошило и пала је у несвест. Одјекнуло је по читавом граду и ујутру је Љубљана била пуна натписа: „СССР, живео Стаљин, Живео комунизам” и томе слично. Насилно уклањање оба коњаника у Љубљанчанима је само оснажило пркос, у смислу „Само нека они руше споменике, нашу веру срушити неће!” (Шнудерл 1993: 131). Према Шнудерловом дневничком запису, словеначки житељи Љубљане су вандалско рушење „српских” споменика доживели као вређање словеначког, а не династичког осећања:

Кий је био лей и служио је као украс. Био је наш. Њејово уклањање је ударац за Словенце. Збој чеја им је смејтао? Зар не би било лејше да су ја, уз фини смешак, остјавили у широкојрудој свестји своје моћи и силе? Овако је јшо јадан чин сладића; йрокоцкали су йоследње симјайије (1993: 132–33).

О уклањању љубљанских коњаника априла 1942. извештавао је и најстарији словеначки дневни лист — у Охиу, *Enakopravnost / Equality*. У њему је писало да је Грациоли, одмах по доласку италијанске војске, захтевао од љубљанског Градског већа да уклони „српске споменике” у Љубљани. Дакле, прави споменик краљу Петру пред Магистратом, споменик краљу Александру у парку Звезда, његов споменик на Вичу и друге. То никада заиста није учинио, хтео је да градско веће ту одлуку прихвати „само од себе”, тако да, када је реч о свему томе, Италијанима буду „чисте руке”. Грациоли би се потом у Риму хвалисао како Словенци сами руше своје споменике, без италијанског притиска. „То би за Лахе био леп доказ да су Словенци против Срба.” Међутим, љубљанско Градско веће се није дало и до јула 1941. сви споменици су остали на својим местима. У првој половини јула Грациоли је присуствовао седници Градског већа и захтевао да се уклоне „српски” споменици, односно да их барем однесу у какав музеј, јер: „Обећао сам вам да ћу чувати словеначки језик, словеначке обичаје и навике, али нисам вам обећао да ћу чувати споменике српских краљева.” Додао је и то да су на Видовдан две госпођице положиле венац на Александров споменик. Одмах је наредио да се обе протерају у Србију и запретио да ће тамо отићи свако ко на сличан начин буде показао да су му ти споменици при срцу. Крајем месеца је још једном категорично захтевао да се споменици уклоне. Градско веће се ипак није дало и зато је Грациоли одлучио: „Ако сами нећете то учинити, онда ћу то учинити ја.” Људи су се заустављали и узимали парчиће камена за успомену. Италијански стражари су им одузимали каменчиће и уз то их и кажњавали. Уклањање споменика је, како наводи *Enakopravnost*, проузроковало „огромно” узбуђење међу Словенцима:

Словенци у Љубљани су у својим сјоменицима краљу видели симбол свој јујословенској убеђења! Ойирући се захјевима Лаха, залајали су се манифестјно за Јујославију. Искористјили су йрилику која им је била дајта да Ласима йокажу своју оданостј и љубав йрема Јујославији и њеним йредстјавницима. И, изврсно су усјели да је искористје (Непотписано 1942: 1).

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Andrejka, Rudolf. 1935. *Po lepi Sloveniji*. Ljubljana: Mladinska matica.
- [2] Apih, Josip. 1887. Plemstvo in národní razvoj; *Ljubljanski Zvon*, str. 170–176, 282–287, 351–357, 403–407.
- [3] Aristides. 1934. Ali smo se zedinili? Ujedinili? Uedinili?; *Slovenec*, 23 decembar, str. 4.
- [4] Biondich, Mark. 2008. The Historical Legacy: The Evolution of Interwar Yugoslav Politics, 1918–1941; Lenard J. Cohen in Jasna Dragović-Soso, ur. *State Collapse in South-Eastern Europe. New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, str. 43–74. West Lafayette: Purdue University Press.
- [5] Čopič, Špelca, Damjan Prelovšek in Sowa Žitko. 1991. *Outdoor Sculpture in Ljubljana*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- [6] Delovni odbor Odbora za postavitve spomenika Viteškega kralja Aleksandra I. Zedinitelja. 1940. Slovenci!; *Jutro*, 11 august, str. 3.
- [7] Dimnik, Jakob. 1924. *Kralj Aleksander I*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna v Ljubljani.
- [8] Funtek, Anton. 1924. Pozdrav Wegovi kralj. Visokosti in regentu prestolonasledniku Aleksandru ob posetu v Ljubljani dne 26. do 29. junija 1920; Jakob Dimnik, ur. *Kralj Aleksander I. Junaškemu borcu zaujediwewe SHS v našo skupno državo in prvi jugoslovanski kraljici Mariji v spomin*, str. 152–155. Ljubljana.
- [9] Gaberc, Vinko V. 1920. Vidov dan; *Nova Doba*, 26 jun, str. 3.
- [10] Grazioli, Emilio. 1941. *Notizie di carattere politico; III verbale. L'anno 1941/XIX, il giorno 3 luglio, alle ore 10.30, nella sala delle riunioni dell'Alto Commissariato di Lubiana*. Arhiv Republike Slovenije, fond Visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino, fascikla 1: Seje konzult.
- [11] Komič Marn, Renata. 2013. Možje na kowih. Vloga in recepcija koweniškega spomenika na Slovenskem; *Acta historiae artis slovenica*, br. 2, str. 95–114.
- [12] Kovačič Peršin, Peter. 2012. *Duh inkvizicije. Slovenski katolicizem med restavracijo in prenovu*. Ljubljana: Dvatisoč.
- [13] Kuntner, Tone. 2014. *Reporter*, 16 septembar, 19: 41 (posodobljeno: 11 decembar, 15: 29)
- [14] Lajovic, Anton. 1938. Slovenci in naši spomeniki. Viteškemu kralju Aleksandru I. Uedinitelju; *Jutro*, 21 februar, str. 2.
- [15] Lamutova, Marija. 1920. Kraljeviču Aleksandru; *Slovenski Narod*, 27 jun, str. 1.
- [16] Maleš, Miha, ur. 1940. *Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani*. Ljubljana: Odbor za postavitve spomenika Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani.
- [17] Mestni arhivar. 1934. Naša kronika; *Kronika slovenskih mest*, br. 3, str. 240–255.
- [18] Nepotpisano. 1920 a. Jugoslavija ali kraljestvo SHS; *Slovenski Narod*, 6 maj, str. 1.
- [19] Nepotpisano. 1920 b. Priprave za slovesni sprejem regenta v Ljubljani; *Slovenski Narod*, 27 jun, str. 5.
- [20] Nepotpisano. 1920 c. Prestolonaslednik-regent na Slovenskem; *Domovina*, 30 jun, str. 1–3.
- [21] Nepotpisano. 1920 d. Regent Aleksander na Gorewskem in Štajerskem; *Slovenski Narod*, 1 jul, str. 1.
- [22] Nepotpisano. 1929 a. Ljubljanska univerza kralja Aleksandra I.; *Slovenec*, 26 april, str. 1.

- [23] Nepotpisano. 1929 b. Ob 10 letnici slovenske univerze kralja Aleksandra; *Te-denske slike*, 19 jun, str. 1.
- [24] Nepotpisano. 1929 c. Univerza kralja Aleksandra I.; *Ilustrirani Slovenec*, 23 jun, str. 196–197.
- [25] Nepotpisano. 1929 d. Praznik univerze kralja Aleksandra; *Jutro*, 23 jun, str. 2.
- [26] Nepotpisano. 1929 e. „Sacro egoismo”; *Slovenec*, 29 decembar, str. 1.
- [27] Nepotpisano. 1931. Slava kralju Osvoboditelju; *Jutro*, 6 septembar, str. 1.
- [28] Nepotpisano. 1934 a. Tvorec našega edinstva; *Slovenec*, 13 oktobar, str. 1.
- [29] Nepotpisano. 1934 b. Veličastna žalna slovesnost na Kongresnem trgu; *Slovenec*, 19 oktobar, str. 5.
- [30] Nepotpisano. 1934 c. Postavimo spomenik kralju Aleksandru I. Zedinitelju; *Slovenec*, 30 oktobar, str. 2.
- [31] Nepotpisano. 1934 d. Odbor za postavitve spomenika viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju; *Slovenec*, 7 novembar, str. 3.
- [32] Nepotpisano. 1934 e. V znamenju edinstva in zvestobe; *Jutro*, 1 decembar, str. 3.
- [33] Nepotpisano. 1934 f. Pirnatov kip Viteškega kralja; *Jutro*, 1 decembar, str. 4.
- [34] Nepotpisano. 1934 g. Splošni pregled k tragediji v Marseille-u; *Kronika slovenskih mest*, br. 4, str. 343–345.
- [35] Nepotpisano. 1935 a. Spomenik velikemu kralju v tobačni tvornici; *Jutro*, 17 jun, str. 3.
- [36] Nepotpisano. 1935 b. Kdaj bo postavljen kraljev spomenik?; *Slovenski Narod*, 21 oktobar, str. 2.
- [37] Nepotpisano. 1937 a. Za svete vidovdanske ideale; *Jutro*, 29 jun, str. 3.
- [38] Nepotpisano. 1937 b. Drago glasovawe o spomeniku Viteškega kralja Aleksandra v Ljubljani; *Jutro*, 26 oktobar, str. 2.
- [39] Nepotpisano. 1937 c. Boj za kraljevi spomenik v Ljubljani; *Slovenec*, 3 oktobar, str. 5.
- [40] Nepotpisano. 1940 a. Kraljev spomenik bo čez 14 dni postavljen; *Slovenski Narod*, 23 jul, str. 2.
- [41] Nepotpisano. 1940 b. Kraljev spomenik hitro dovršujejo; *Jutro*, 26 jul, str. 3.
- [42] Nepotpisano. 1940 c. Spomenik kralja Aleksandra sestavljen; *Jutro*, 3. avgust, str. 3.
- [43] Nepotpisano. 1940 d. Z veličastnim spomenikom počastimo kraljev spomin; *Slovenski Narod*, 5 septembar, str. 3–4.
- [44] Nepotpisano. 1940 e. Dan kraljevskega slavja; *Jutro*, 6. septembra, str. 1.
- [45] Nepotpisano. 1940 f. Kako je Ljubljana dobila spomenik kralja Aleksandra I.; *Slovenec*, 6 septembar, str. 2–3.
- [46] Nepotpisano. 1940 g. Potek nepozabnih slovesnosti; *Slovenec*, 7 septembar, str. 1.
- [47] Nepotpisano. 1940 h. Ob spomeniku v Zvezdi; *Slovenec*, 7 septembar, str. 2.
- [48] Nepotpisano. 1940 i. Govor predsednika dr. Pipenbacherja; *Slovenec*, 7 septembar, str. 2.
- [49] Nepotpisano. 1940 j. Naš narodni spomenik; *Slovenec*, 7 septembar, str. 3.
- [50] Nepotpisano. 1940 k. Kralj odkril spomenik svojemu očetu; *Slovenski Gospodar*, 11 septembar, str. 1–2.
- [51] Nepotpisano. 1940 l. Odkritje spomenika Viteškemu kralju Aleksandru I. v Ljubljani; *Gorevec*, 14 septembar, str. 1.
- [52] Nepotpisano. 1941 a. Zgodovinski in politični dogodek največjega pomena za Slovence; *Slovenski Narod*, 5 maj, str. 1

- [53] Nepotpisano. 1941 b. Dogodek, za Slovence največjega pomena; *Slovenec*, 6 maj, str. 1–2
- [54] Nepotpisano. 1941 c. Pismo iz Ljubljanske pokrajine; *Slovenec*, 31 maj, str. 3.
- [55] Nepotpisano. 1942. Italijani razstrelili spomenike v Ljubljani (Izvirno poročilo iz Ljubljane); *Enakopravnost / Equality*, 23 april, str. 1.
- [56] Nepotpisano. 1943. Kipar Lojze Dolinar v naročju Abrahama; *Jutro*, 18 april, str. 3.
- [57] Nijakowski, Lech M. 2006. *Domeny symboliczne. Konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- [58] Odbor za postavitve spomenika Viteškemu kralju Aleksandru I. Uedinitelju (Ljubljana) in Odbor za postavitve spomenika Viteškemu kralju Aleksandru I. Uedinitelju (Maribor). 1934. Rojaki!; *Jutro*, 1 decembar, str. 4.
- [59] Odbor Leonove družbe. 1934/35. Viteški kralj Aleksander I. Zedinitelj; *Čas*, str. 57.
- [60] Orožen, Janko. 1938. *Karađorđevići. K dvajsetletnici Jugoslavije (1918–1938)*. Ljubljana: Vodnikova družba.
- [61] Pirnat-Spačić, Nina, in Jožica Šparovec, ur. 2003. *Nikolaj Pirnat*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine in Cankarjev dom.
- [62] Plumb, J. H. 1969. *The Death of the Past*. London: Macmillan and Co.
- [63] Rožič, Val. 1926. Dr. Jan. Ev. Krekov javni spomenik. (Bernekerjeva studija.); *Slovenec*, 8 april, str. 5.
- [64] Stelè, France. 1939. Plečnikova Ljubljana; *Kronika slovenskih mest*, br. 4, str. 227–232.
- [65] Stelè, France. 1940. Spomenik kralja Aleksandra I. Zedinitelja v Ljubljani; *Kronika slovenskih mest*, br. 3, str. 129–141.
- [66] Šnuderl, Makso. 1993. *Dnevnik 1941–1945*. Maribor: Založba Obzorja.
- [67] td. 1940. Razgovor z ustvarjalcem kraljevega spomenika kiparjem Lojzetom Dolinarjem; *Slovenec*, 6 septembar, str. 3.
- [68] Tito. 1942. Nacionalno pitawe u Jugoslaviji u svetlosti narodno-oslobodilačke borbe; *Proleter*, št. br, str. 1–3.
- [69] V. 1934. Nesmrten spomenik; *Učiteljski tovariš*, 25 oktobar, str. 1.
- [70] Verdery, Katherine. 1999. *The Political Lives of Dead Bodies. Reburial and Postsocialist Change*. New York: Columbia University Press.
- [71] Vidmar, Milan. 1964. *Spomini*. Maribor: Založba obzorja.
- [72] Wider, Boris. 1935. Leto 1935; *Kronika slovenskih mest*, str. 88–92; 250–257; 321–326.
- [73] Zapisnik univerzitetnega senata 25. septembra 1937; muzej i arhiv Univerze v Ljubljani. Zapisniki rednih in izrednih sej univerzitetnega sveta in univerzitetnega senata od 4. julija 1930 do začetka okupacije aprila 1941.

Božidar JEZERNIK

THE LARGEST AND MOST BEAUTIFUL MONUMENT IN LJUBLJANA

Summary

Alexander Karadorđević got more public monuments in Ljubljana than any historical personality. The city council commissioned his first monument after he visited Ljubljana for the first time, as Prince-Regent, on St. Vitus Day in 1920. After his tragic death in Marseilles, three more public monuments dedicated to the late King Alexander were erected. First, in 1935, in front of the Ljubljana Tobacco Factory, and a few months later in the lobby of the University of King Alexander I.

However, the biggest and most beautiful was the equestrian monument, made by Slovenia's most important sculptor of the mid-twentieth century Lojze Dolinar in 1940. Contemporaries were delighted with Dolinar's work considering it „the biggest and most beautiful Slovenian work of art”. Statue of King Alexander I on a mount stood proudly in the middle of the city only ten months. In the year of the erection of the monument, Europe was already engaged in the Second World War. On 6 April 1941, without warning, the Axis Forces attacked the Kingdom of Yugoslavia and divided its territory between themselves. Slovenian territory itself was parcelled out to three occupying forces (Germany, Italy and Hungary), with the capital, Ljubljana, in the zone occupied by Italians. Shortly after that the High Commissioner for the Ljubljana Province, Emilio Grazioli, explained that the monuments' to Serbian kings (Peter I and Alexander I) should be removed from the public space and transferred to the museum. As Slovenian collaborators of Italian occupying forces declined to remove the monuments, the Italian authorities pulled down and destroyed the two equestrian monuments themselves in late July and early August 1941, and represented its vandalism as an expression of concern for Slovenian culture: this apparently had nothing to do with the (inferior) Serbian culture.